

Revitalizace Komenského náměstí
v Praze na Žižkově
MCA atelier

PAVLA MELKOVÁ

Veřejný prostor jako příběh

V knize Manuál tvorby veřejných prostranství, kterou jsme vytvořili v Kanceláři veřejného prostoru Institutu plánování a rozvoje Prahy, jsme mimo jiné definovali obecná měřítko kvality veřejných prostranství. To, jakou roli mají ve městě zastávat, jaká obecná kritéria kvality splňovat a kterými vlastnostmi jich dosahovat. Podobné principy učíme s Mirkem Cikánem i studenty na Fakultě architektury ČVUT. Kromě technických parametrů se jedná o kritéria měkká, kvalitativní, nezměřitelná čísla, která je ale v principu možné používat stejně, jako jsou dnes při hodnocení (stavební řízení apod.) uplatňována kritéria tvrdá, kvantitativní, tedy převoditelná na čísla, splňující či nesplňující normy a zákony. Protože měkká kritéria jsou neméně důležitá, je třeba pro ně hledat terminologii, která se bude upevňovat širokou shodou, argumentací, opakováním a hermeneutickým procesem mezi praxí a cizelováním pojmů. Je proto důležité ověřovat jejich platnost na konkrétních projektech a realizacích a na jejich základě upřesňovat terminologii a argumentaci tak, aby nakonec v hodnocení získala stejnou váhu jako kritéria tvrdá.

Pokud se jako architekti snažíme zkoumat tato hlediska skrze vlastní projekty a realizace, je to samozřejmě úplně jiná situace než pohybování se v teoretické a obecné rovině – a není asi potřeba zdůrazňovat, že výrazně obtížnější.

V Manuálu jsme formulovali tři hlavní oblasti, v nichž je možné definovat kvalitu veřejných prostranství. Tou první je způsob, jakým veřejné prostranství plní svoje úlohy ve městě, k nimž patří role urbanistická, infrastrukturní, technická, ekonomická, environmentální a ideová – tedy politická, humanistická a kulturně-společenská. Druhou je základní rámec kvality, zahrnující například celostní kvalitu, kvalitu fyzické struktury, kvalitu funkčnosti, kvalitu rámce dějů, kvalitu ve smyslové, emoční a poznávací rovině. Třetí oblastí jsou konkrétní vlastnosti kvality – pobyťová kvalita, kvalita pohybu, možnost užívání pro všechny obyvatele, dostupnost a propustnost, svoboda volby, lidské

měřítka, bezpečnost, zdravé prostředí, kvalita klimatu, smyslová, poznávací a estetická kvalita, komunikativnost, čitelnost – tedy možnost identifikace s prostředím, přiměřený sociální kontakt, flexibilita či udržitelnost.

Řadu z těchto kritérií lze shrnout do teze, že mírou kvality prostoru je kvalita situace. A skrze ni bych se ráda zkusila podívat na poslední realizaci veřejného prostranství MCA atelieru – Komenského náměstí v Praze na Žižkově.

VEŘEJNÝ PROSTOR JE SITUACE

Veřejný prostor není v první řadě fyzická forma, ale situace. Situaci tvoří hmoty, děje a lidé. Kulisy, libreto a herci s diváky v jednom.

Když navrhujeme podobu veřejného prostranství, nepřemýšlíme v první řadě o fyzické formě, ale o tom, co se v jeho prostoru všechno může dít. Co by tam lidé rádi dělali? Jaký je potenciál místa? K jakým zážitkům výchozí prostředí inspiruje? Kdo jsou lidé, kteří v něm budou žít? Jakou roli na kvalitě bytí v něm zde může sehrát architektura? Jaké jsou realistické možnosti jeho užívání a s tím související financování, udržitelnost a údržba?

Situace je příběh. Ten, který se odehrává v daném okamžiku, a ten nesený pamětí – člověka, nebo místa samotného.

MÍSTO JAKO OTISK DOBOVÝCH HODNOT

V paměti místa je Komenského náměstí součástí příběhu žižkovské čtvrti a způsobu, jakým se do její podoby vpisovaly hodnoty společnosti různých dob.

Jeho pozice na hraně původního Žižkova a panelové výstavby, v místě plošné demolice staré čtvrti v sedmdesátých a osmdesátých letech, tedy v místě stopy napětí odtržení a odčizení, už sama o sobě předurčuje jeho roli – s touto situací se vyrovnávat, reagovat na ni a snažit se ji doplnit novou pozitivní a sjednocující energií.

Ideologie komunistické společnosti se zde propsala i do podoby města. Jak v rovině plánování, tak ve stopách, které do něj otiskoval život lidí. Neměla ráda paměť, zejména tu,

kteřá se nehodila do její doktríny. Netoužila po živém veřejném prostoru, resp. vůbec po veřejném prostoru jako takovém. Ulice a náměstí původní zástavby z devatenáctého a začátku dvacátého století, díky charakteru urbanismu, bohatosti architektury či do ulice otevřených přízemí domů s obchody, restauracemi a službami, umožňovaly a nabízely místo pro přirozené setkávání, pobývání venku, společenský život. Nic z toho ale nebylo žádoucí. Vymazání paměti, uniformita architektury nových panelových domů a neživý přízemní parter reprezentovaly lépe atmosféru doby.

Také mezinárodní politické a vojenské ovzduší šedesátých let zanechalo na náměstí svoji stopu v podobě podzemních krytů civilní obrany. Jejich podoba ignorující hodnotu prostředí a potenciál místa jako náměstí přidala své – část krytů ani nebyla skryta pod zem a náměstí de facto zastavěla.

Adorace automobilismu, která rovněž ztělesňovala hodnoty své doby, v následných letech likvidaci pobyťového potenciálu dokonala. Prostor se stal z většinové části živelným rozlehlým parkovištěm.

Historická budova hudební školy a gymnázia díky aktivnímu protestu místních a odborníků těsně unikla zbourání a stala se majákem minulosti a strážcem paměti pro budoucnost. Téměř padesát let čekala, spolu s celou čtvrtí, na návrat přirozeného života a hodnot kulturní a svobodné společnosti stejně jako na odpovídající formu fyzického prostředí.

Náměstí bylo v podstatě neobytné celé desítky let. Potenciál kreativních dětí a studentů školy, stejně jako nově přichozích mladých rodin v okolní zástavbě, a také například paměť starší generace v přilehlém domu pro seniory přicházely vniveč. Nikdo neměl chuť ani důvod se v místě zdržovat a obohacovat ho. A když místo není vstřícné ke svým lidem, ztrácí je. Když na ně myslí, stará se o ně, cítí se být jejich partnerem, pak mu lidé tuto vstřícnost násobně vracejí. Pečují o něj, učíní z něj součást svého života, vkládají do něj nové vrstvy a povyšují jeho hodnotu.

PŘÍBĚH NOVÉHO NÁMĚSTÍ

Při navrhování budoucí podoby místa jsme chtěli znovu stvořit a uvést do života náměstí, které v poslední době sice neslo takové jméno, ale ve skutečnosti jím vůbec nebylo. S ohledem na charakter místa, na jeho roli jak v urbanismu, tak životě okolní čtvrti, na lidi, kteří zde žijí, jsme se jednoznačně rozhodli pro náměstí pobytové, civilní, nikoliv primárně reprezentativní. Cílem bylo fyzickými úpravami vytvořit rámec, který nejen umožňuje, ale také iniciuje množství situací, propojujících potřeby lidí a možnosti místa.

Museli jsme se vypořádat s množstvím determinant. Město vyžadovalo zachovat kryt civilní obrany, byť dnes slouží jako garáže, a to i přesto, že jeho stavba vlomila do náměstí výškové rozdíly, které připojení prostoru k okolním domům a ulicím příliš neprospívají. Existující stromy jsme chtěli zachovat sami – ty ale zase kořen v nepřírozených výškách, způsobených vybudováním krytů a na ně navazujícími úpravami. Panelové domy po obvodu náměstí sice postupně procházejí kultivací architektury, jejich funkční a prostorové uspořádání, které v parteru s náměstím téměř nekomunikuje, ale zůstává.

Dnes je náměstí hotové, a navzdory tomu, že se dokončilo a otevíralo v podzimním období, které nepřeje pobývání venku, již za první měsíce užívání se zdá, že náměstí si našlo své lidi, a lidé si našli své náměstí. Podařilo se to, co ne vždy. Někteří náměstím jen procházejí, protože se stalo zkratkou – i to samo o sobě je dobře. Řada dalších si ale cestu naopak zájemně prodlužuje a užívá si různých náměstí na hru, které místo nabízí. Profesor cestou ze školy poposkočí na schodech, které by klidně mohl obejít. Dítě proběhne přes kopečky a rychle si sáhne na vodu fontány. Starší paní baví přiblížit se k hemžení před školou a pozorovat, jak se život dětí přesunul do venkovního prostoru.

Krajina

Charakter nového náměstí i způsob bytí v něm jsou podobné krajině. Vybízí nechodit vždy nejkratší cestou. Ale naopak jít oklikou, postát, zadívat se, poslouchat, zamyslet se. Pozorovat lidi. Sednout si do místa výhledu. Soustředit se na detail – trávy, stromu, kame, dřeva, vody. Anebo proběhnout skrz známou krajinu cestou do školy. Zkoušet nové cesty, nové pohledy. Časem se místo stává známým, cesty opakovanými. Situace, zážitky či myšlenky, které nás zde napadají, jsou ale pokaždé jiné a v naší paměti se s místem spojují, stává se jejich neoddelitelnou kulisou. Prostředí se do nás otiskuje.

Vymezení

Pro obytnost vnitřní plochy náměstí jsou obecně klíčové vlastnosti rámu, který ji vymezuje. U náměstí v městské tradiční blokové zástavbě s ulicemi to jsou okolní domy, které přiléhají přímo k vnitřní ploše. Vytváří to, čemu říkáme krytá záda a co vyhledáváme nejen venku, ale také ve vnitřních prostorech domů (patrně je to zejména v restauracích či dalších veřejných budovách). Důležitá je architektonická kvalita domů po obvodu, protože ona je tím, na co se z náměstí díváme. Ještě důležitější jsou jejich přízemí. Pokud jsou otevřená do náměstí, a především když slouží činností, které se propisují do veřejného dění na náměstí, jsou tím, co vdechuje náměstí život.

Pokud ale takový rámec okolo schází anebo je vnitřní plocha od něj odříznutá, například automobilovou dopravou, je nutné ho alespoň částečně nahradit a vytvořit alternativu vlastními silami vnitřku náměstí.

Komenského náměstí je zčásti takovou situací. Kromě školy je oddělené od okolních domů dopravou a také terénními rozdíly, partery domů navíc s životem na náměstí zatím propojené nejsou a často to ani neumožňuje jejich architektura.

Pevná záda, důležitá pro pocit bezpečí, určité intimity i orientovanosti, dnes nově vytváří výrazná plasticita obvodu náměstí – linie sedacích schodů, kopce, dřevěná paluba nad vjezdem do garáží. Orientaci – vědomí středu, směrů, vazeb na okolí, pak dodává skrytý vložený řád členění, nesený křížem, který dělí plochu na čtyři charaktery, odpovídající činností v nich. Významovým středem je pramen fontány. Rytmiizaci přináší vodní i nové stromy. Hnízda – zákoutí vznikají okolo kopců, laviček se stoly, vody, schodů.

Hnízda

Náměstí je plné zákoutí. Hnízd, která různými způsoby vymezují situace a soustřeďují je okolo připravených míst.

Jádra stolů, lavic, židlí – pro setkávání se, práci na počítači, čtení, povídání, piknikování, učení se, hraní šachů. Mlatové plochy her – pro pétanque, kuličky, krocket i volnost vymyšlených her dětí. Stín pod stromy. Prohlubně kopců. Schody.

Pramen poznání

Před školou je voda. Kašna, jezírko, vlnky, stružky. Pramen pulzuje ze země. Plynutí, čerání, zrcadlení, šplouchání.

Kamenné a vodní kruhy se odvíjí od symbolického pramene poznání. Objekt odkazuje na Jana Amose Komenského a vytváří významové, dějové i prostorové jádro náměstí.

Zachytávat vývěry bosými chodidly. Honit vodu. Plavit klacíky. Vytvářet hráze a rybníky. Běhat dokola. Cákat. Poslouchat zurení. Pozorovat proměnlivý obraz proudění.

Kopce

Travnaté kopce podtrhují charakter krajiny a vytvářejí náměstí horizont. Vkládají oblé křivky do pravouhlosti okolí, změkčují tvrdost města, podněcují fantazii v užívání i vnímání.

Připomínají českou krajinu, v tomto případě jsou symbolicky tvarovány podle hor, kde J. A. Komenský navždy opustil Čechy.

Shlížet z vrcholku. Uvelebit se v údolí. Učit se. Číst. Válet sudy. Schovávat se. Oprýt se zády o svah, dát si ruce za hlavu. Přeskočit z vrcholu na vrchol. Koukat do nebe. Kutálet míč. Hrát kuličky. Hladit očima oblínou obrýsu kopců. V pohybu pozorovat, jak postupně odkrývají a zakrývají okolí.

Hlediště – jeviště

Dlouhé schody před školou vytváří pevné, jasné, obyvatelné rozhraní mezi prostorem před školou a náměstím. Posilují průčelí školy, pomáhají vymezovat náměstí a tvořit pevná záda. Střídají výšku na chůzi i na sezení, šířkou umožňují i pohodlně ležet. Když se v prostoru před školou koncertuje, hraje, přednáší, schody se mohou proměnit v hlediště podobné amfiteátru. Dokáží být jevištěm i hledištěm zároveň.

Jsou místem setkávání studentů školy. Čekání rodičů na svoje děti. Pozorování lidí, kteří prochází ulicí před školou. Sledování přicházejících a odcházejících studentů. Pozdravení, zamávání.

Natáhnout se na teplý schod na slunci. Skákat nahoru, dolů, ob schod, ob dva. Odložit si tašky. Rozbalit svačinu. Čekat na rodiče. Sedět nad sebou, oprýt si hlavu o kolena druhého. Koukat se přes rameno do knížky.

Notové linky

Dlažba prorostlá trávou má především užitný důvod. Je potřeba, aby se po ploše před školou dalo svobodně chodit. Velká plocha pouze z dlažby by ale byla zbytečně tvrdá a samotný trávník zase takovou zátěž neunes.

Linky střídání dlažby a trávy připomínají notovou osnovu. Nebo řádky v knize. Obojí je dalším symbolem – hudby odkazující k hudební škole, i textu, upomínajícího na dílo J. A. Komenského.

Zrychlovat nebo zpomalovat chůzi v rytmu linek. Brouzdat po nich očima a promítat si do řádků vlastní slova. Hrát si na koleje vlaku. Zkoumat bosýma nohama změnu povrchů. Skákat přes počty řad.

Lidé

Ředitel školy Filip Magram² se každý den dívá na náměstí shora, z oken své pracovny. Je tedy povoláním – a jak se v našem rozhovoru ukázalo – i zdatným vypravěčem příběhu místa.

Pro bývalou podobu náměstí, tedy živelné parkoviště, používá příměr „rallye uprostřed Prahy“. Příznává i svoji počáteční nedůvěru v době přípravy rekonstrukce, například ohledně skutečného využívání kopců, mlatových ploch či vytvoření prostoru bez aut před školou. Ve všech případech ale říká, že realita přinesla opak. „Fascinovalo mne, že poměrně záhy po otevření jsem tam viděl kutálet se děti, a to se mi strašně moc líbilo. V první chvíli je v člověku takové to, že si řekne – ježišmarjá, vždyť se zamažou, ale pak jsem si uvědomil, že cenná je právě ta bezprostřednost dětí a to, že opravdu spontánně využívají reliéf těch hor.“ „A i ta mlatová plocha – já jsem si původně myslel, že tam nikdo nepřijde, přiznám se, že jsem byl velmi skeptický i k tomu hraní pétanque, ale jak je vidět, tak sem chodí všichni – tatínkové nebo dědečkové s dětmi, děti jezdí na koloběžce nebo si kopou míčudou, malý precek jen tak popobíhá, nebo si vytváří nějaké své hry, a i ten pétanque se začal hrát – sám jsem se už k jedné hře nachomýtl.“ „Já jako každý člověk jezdím autem, ale myšlenka, že se z náměstí, a i před školou, úplně odbourala auta, se mi zalíbila, protože jsem zjistil, že aniž jsem si to uvědomil, že mi to vlastně předtím vadilo. Líbí se mi představa, že lidé, kteří jdou ke škole, neruší žádné auto, nic, a že je to bezpečné. A zaujala mne také představa, jak se nyní budova školy díky tomu vyloupla.“

Jako architekti vždy doufáme, že nový prostor nejen umožní dělat věci, které lidé potřebují a chtějí, ale že je sám o sobě také inspiruje k myšlenkám a konání, které by je bez něj nenapadly. A zdá se, že tady se tak snad opravdu děje. Pan ředitel popisuje takové inspirace následovně: „Ve mně to vyvolává obraz velkého klidu, který jsem potřeboval – který člověk k práci potřebuje. A tu a tam takovou jakoby vášeň, že mám úplně chuť otevřít okno a zatroubit si do toho náměstí na trombón. Pro mne, jako žesťáře, je to přesně takový prostor. Měl jsem za život příležitost několikrát si takhle zahrát a je to lákavé – jako na alpské rohy v horách třeba. Stává se mi často něco podobného i s jedním z mých žáků, že se teď při hře pořád dívá na náměstí, a ve chvíli, kdy otevře okno, tak tam jde a kouká se. Je to trošku, jako když je hypnotizován. A ono to místo opravdu nyní má v něčem tenhle prvek. Často se mi také při pohledu na náměstí vybaví obrazy míst nebo měst, která jsem navštívil a jak na mne působila, ať už to byla Francie

nebo Itálie. Někaké místo, které mělo náladu a ta se mi teď propojuje s tím, co vidím tady.“

Na otázku, jak nové náměstí doposud ovlivnilo život školy, odpovídá: „Když přicházím ke škole, tak ta budova úžasně vystoupila, stala se z ní dominanta náměstí, a je to teď moc pěkný obraz. Já jsem si ho dokonce dal na pozadí počítače, protože se mi prostě líbí. A když se koukám na naše studenty, tak nejdrív si člověk řekne, že tam vlastně marní čas a mohli by se učit nebo cvičit, ale pak si uvědomí druhý aspekt. Že jsou tam skupiny, které se o něčem baví, něčím se tam zabývají, a že je to vlastně naopak obohacení. Anebo i když třeba jen honí holuby – to se jim hodně líbí. Je to pěkné v tom smyslu, že dřív to bylo tak, že studenti vyšli z budovy a okamžitě zamířili doleva nebo doprava a vlastně už vůbec nezůstávali ve spojitosti se školou. A teď je vidět, že vyjdou, zastaví se, o něčem mluví, jdou dovnitř náměstí, a i když sice opustí školu, jsou s ní vlastně pořád propojeni – jsou v doteku školy.“

Uvědomuje si nejen zásadní změnu, kterou přinesla možnost na náměstí pobývat, ale také jiný způsob pohybování se místem: „Pro mne osobně je výborné také to, že si nyní náměstí mohu projít skrz naskrz, napříč, fascinuje mne, že vyjdu z budovy školy rovnou na náměstí a pak mohu jít kamkoli. Já necítím jako ideální, když jsou náměstí jenom plocha, přes kterou lidé přejdou a uchýlí se k domům okolo. Tady ale nemají tendenci mířit ke stranám, ale opravdu jdou dovnitř a zůstávají tam. A nejsou jenom u kašny, nebo jenom u laviček, nebo jenom na dřevěné terase, ale jsou rozmístěni tak různě všude. Hodně se chodí napříč náměstím – to je vlastně hrozně pěkné, že se podařilo dosáhnout, že ten pomyslný čtverec lidí už neobchází, ale jdou dovnitř.“ „Je to vidět, že náměstí přitáhne různé skupiny lidí. Sednou si, relaxují, čtou, poslouchají muziku. Většinou takový ten kreslený vizuál s lidmi, co dělávají na výkresech architekti – málokdy to pak opravdu v realitě tak je. Ale tady je vidět, že to skutečně funguje.“ „Ta fontána, kterou jsem si už dřív přál, aby tady byla, nebo nějaký vodní prvek, tak teď se mi líbí, že v určitém okamžiku v ní brouzdají a čvachtají děti, v určitém tam stojí maminka s dětmi a dívají se na vodu, v určitém – zejména ráno, kdy náměstí ještě není zaplněné – se tam slétnou holubi a pijí. To má moc krásného ducha. Je to oživení.“

Sedmiletý Antonín Kučera bydlí za rohem a přes náměstí chodí do školy. Náhodou nás k němu přivedla jeho teta, když vyprávěla, jak od doby otevření náměstí si rodiče musí nechávat na cestu víc času, protože syn potřebuje pokaždé proběhnout kopečky a další lákadla.

Antonín se při rozhovoru trochu stydí. Když se ptáme, co všechno na náměstí rád dělá a co je tam zvláštní, je vidět, že nerozumí, proč se pořád ptáme – připadá mu to vše samozřejmé. Přirozené každodenní prostředí dítěte. I nás samotné překvapilo, že navzdory tomu, že na náměstí není žádné vyhrazené dětské hřiště, místo je plné dětí, které bezprostředně využívají všechny možné nabídky obyčejných věcí ke hře. Po zvýšených schodech je možné jezdit autíčkem, hrát si u nich jako u stolu, dělat z nich pokoje a domy, v kopcích zase koulet se, skákat, schovávat se, mlaty jsou nekonečná plocha světa, kašna je pramen, řeka, jezero, běh, vlna, vodopád, pitko pro ptáky, záliv pro loďku, rytmus dlažby je zajímavý pro zkoumání nohama. Lavičky se stoly jsou domy, skály. I dětská psychologové se dnes domnívají, že pro duševní a fyzický vývoj dítěte je hraní si v obyčejném prostředí – města, vesnice, přírody – výrazně přínosnější než hra přednaplánovaná herními prvky hřišť. Takové prostředí města ale potom musí být k dětem empatické, bezpečné, podnětné a při jeho plánování je dobře na to myslet.

Antonín má rád hlavně kopečky, ještě jednou kopečky a zase kopečky. „Hrajeme si s Fredym (pes). Nejvíce se mu líbí kopečky, skáče a běhá nahoru a dolů. Já běhám za ním okolo kopečků a na kopečky. Fredy podlézá lavičky. Já skákám na kopečky. Někdy si na ně lehám, hlavou nahoru. Vyjdeme a pak jdeme někdy okolo fontánky a někdy okolo kopečků. Prohlížím si to tam. Ve fontánce čvachtám. Zuju si boty. Koukám na vodu. Házím do ní kamínky. Jsou tam holubi, ale ne moc. Přál bych si tam víc kopečků. Když tam byly dřív ty auta, nelíbilo se mi to. Jednou jsem spadl do těch odpadků, jak tam dřív byly rozházeny kola od aut.“³

Ředitel školy sleduje, jak náměstí proměňuje blízké okolí, a doufá, že v budoucnu nový prostor setkávání třeba iniciuje i vznik živé místní komunity. „Náměstí a škola se ve šťastné souhře navzájem posilují, jsou silná dvojice, která pomáhá i okolí. Doufám, že okolo nich díky tomu někdy v budoucnu vznikne místní aktivní komunita.“ V to samé doufáme i jako architekti. Situace, kdy nově vzniklý prostor, kromě hodnoty sebe sama, ovlivní i co nejširší okolí, a to nikoli pouze co do kvality fyzického prostoru, ale především směrem ke změně života lidí k lepšímu, je totiž nejen úspěchem, ale především povinností nové architektury, vstupující do stávajícího prostředí.

POZNÁMKY

1 Melková, Pavla a kolektiv KVP IPR, Manuál tvorby veřejných prostranství hlavního města Prahy, IPR, Praha 2014

2 Texty v uvozovkách – autorizovaný rozhovor s ředitelem školy Filipem Magramem.

3 Rozhovor s Antonínem Kučerou, za přítomnosti jeho tatínka. Autorizováno tatínkem.

**REVITALIZACE KOMENSKÉHO
NÁMĚSTÍ V PRAZE NA ŽIŽKOVĚ /
REVITALIZATION OF KOMENSKÝ SQUARE
IN PRAGUE-ŽIŽKOV**

Návrh vzešlý z 1. místa v architektonické soutěži / The design came from the winning proposal of the architectural competition.

Realizace / Implementation: 2018

Autor / Architects: Miroslav Cikán,

Pavla Melková, MCA atelier

Spolupráce / Cooperation: Pavel Košťálek,

Radek Novotný

Investor: Městská část Praha 3

Foto: Miroslav Cikán, Pavla Melková,

Radek Novotný